

TRÆK AF HUNDEGALSKABENS HISTORIE

Hundegalskaben eller Vandskræk (*Rabies*, *Hydrofobi*) er en af de Dyresygdomme, vi kan følge længst tilbage i Historien. Desuden er det den eneste af alle Hundens Sygdomme, der har været Genstand for større medicinsk Opmærksomhed lige til Nutiden.

Allerede den græske Forsker Aristoteles (384–322 f.Kr.) nævner denne Sygdom. Om de berømte Bersærker siger Sagaen *Heimskringla*, at de undertiden *varu galnir sem hundar* og at de da *betu i skjoldu sina* – hvilket beviser, at Rabies fra de ældste Tider her i Norden har været kendt som Sygdom hos baade Dyr og Mennesker. I samme Saga fortælles, at da Venderne ødelagde det norske Kongshelle 14. April–16. Maj 1135, opførte Hundene sig *saa ilde, at ingen kunde holde paa dem; de sled sig løse og bed i alt, hvad de kom i Nærheden af, baade Folk og Fæ. Men alle, som blev bidt og blødte gik fra Forstanden, alle som var med Barn aborterede og blev gale.*¹ Rimeligvis har Erobrerne ført rabiesgale Hunde med sig, der atter har smittet Nordboernes Husdyr.

Før man kendte mere virksomme Midler (Udbrænding, Ætsning, Vaccinering), hørte Rabies-Tilfælde næsten til Dagens Orden i alle

Kulturlande, og navnlig i Rusland, Ungarn og Middelhavsløndene har Sygdommen krævet mange Tusinde Dødsofre. Som en frygtelig Epidemil hærgede Sygdommen Tyskland og England i 1830. Dens voldsomme Symptomer og sikkert ikke mindst dens gaadefuldt lange Inkubationstid (2 Uger – 3 Maaneder) bidrog til at øge Uhyggen og Frygten for at blive bidt af en gal Hund. Muligvis har omstrefjende rabiesyge Hundes og Ulves Overfald paa Folk gjort sit til at holde Liv i den gamle Folketro om Varulve.²

Takket være strenge og energisk haandhævede veterinære Politiforanstaltninger samt naturligvis Pasteurs Indførelse af Vaccinen (1885), lykkedes det at trænge Hundegalskaben stærkt tilbage. Dødeligheden for behandlede

Nedan. Instrument til Udbrænding af Hundebid (Böhmen), Ovan. Brændemærket

Patienter, der hidtil var ca. 30 pCt., gik helt ned under 0,2 pCt. Dog blev endnu 1905 alene i Preussen 368 Personer bidt af 211 rabiesgale Hunde, 7 Katte, 4 Køer og 2 Heste; 11 af de saarede døde. Ved første Verdenskrigs Udbrud var Sygdommen dog sjælden i Tyskland og praktisk taget ikke forekommende i Skandinavien; Opløsningen af Samfundsordenen navnlig under sidste Krig bidrog til, at den atter kunde vinde Terræn i Tyskland.

Før Pasteur opdagede at Rabies skyldes et mikroskopisk Smitstof (Virus), var baade Lægfolks og Lærdes Forestillinger om Sygdommens Væsen og Behandling saa forvirrede og uklare, at vi i Dag næppe kan faa det rette Begreb om Datidens Raad- og Hjælpeløshed. Sygdommens Opstaaen mente man kunde skyldes Dyrets Ophidselse som Følge af Tørst, utilfredsstillet Kønsdrift, Lynild, Gift, Indvoldsorm, Nydelsen af *et Dyrs Kød, som enten er creperet af Galenskab eller af en anden anstikende Sygdom* (1816)³ samt – ondsindede Folks Trolddomskunster.

Fik en Hund blot een Gang som Hvalp Kvindemælk at drikke, kunde den aldrig blive ramt af Rabies.⁴ Papirlapper med Trylleformler blev bundet paa de rabiesgale Hunde og andre Husdyr, eller man skrev f.Eks. *Artus Gortus Retortus* paa et Stykke Brød og gav Dyret det at æde. Kr. Boers nævner en hel Række af disse tildels meget gamle Trylleformularer mod Hundegalskab.⁵

Christiern Pedersen har i sin Lægebog 1533 seks Midler *Faar en Galen Hundz bid*. I alle Læge- og Urtebøger fra Oldtiden til den nyere Tid findes et meget stort Antal Raad, men da de kun angaar Mennesket, forbigaa de her.⁶

Af Midler, der bragtes i Anvendelse, naar et Dyr eller Menneske var blevet bidt og smittet, kan nævnes: Oldenborrer fanget i Maj Maaned og druknet i Honning; de indgaves hele, eller "Saften" blev presset af Insekterne. *Dette er et berømt Middel mod Vandskræk, naar det bruges straks, før Vandskrækken indfinder*

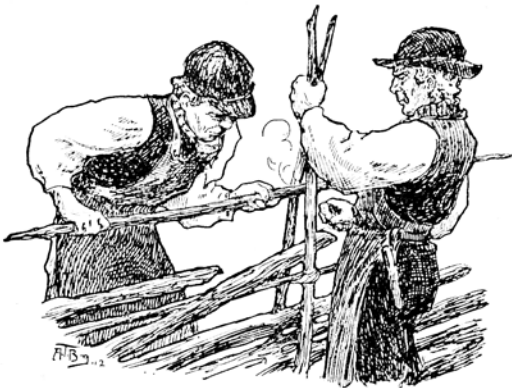
Ollonborre (Melolontha melolontha). Olof Rudbeck d.y., 1693–1710

sig, hedder det i en Samling haandskrevne Lægeraad fra Ringkøbing-Eggen.⁷ I Preussen og Rusland lagde man knuste Oliebiller (*Melolœ*) paa Saaret; Midlet har vel virket omtrent som et Spanskflue-Plaster.⁸

En norsk Forfatter fra 1500-Tallet oplyser, at mange Køer, Heste og andre Husdyr blev bidt af gale Ulve og døde. Bønderne kendte ikke andet forebyggende "Middel" end at *gøre Nødild*, d.v.s. frembringe Ild ved Gnidning, og lade Røgen derfra gaa henover Køerne.⁹ Andre lod en "Bustein" (et Konkrement af Haar og ufordøjelige Foderrester i Drøvtyggerses og Hestes Tarmkanal) ligge i rabiessyge Køers Drikkevand.¹⁰

Nødild. (Illustreret Tidende 1886).

Magisk eld skapades även i Sverige. Från Köla i Värmland berättades hur man gjorde gnideld mellan gårdsgårdsstörar: en lös stör drogs av en person fram och åter i springan mellan två gårdsgårdsstörar som klämdes ihop av en annan person. Nils Keyland, Fataburen, 1913.

I det gamle Rusland skulde hunde- og ulvebidte Heste jages hver Dag i en hel Uge til de sveddryppende styrtede. Allerede den romerske Leksikon-Forfatter Celsus skrev i Tiden omkring Kristi Fødsel, at bidte Dyr og Mennesker kunde reddes, hvis de uventet blev slyngtet i koldt Vand; samme Praksis var gældende i Tyskland,¹¹ og "Chokbehandlingen" omtales 1761 af Th. Holm (se nedenfor) saaledes: *De gamle ... kastede pludseligen de galne saavel Mennesker som Dyr hovedkulds i Vandet, og meente saaledes ved en Skrek at hielpe dem; men de mangfoldige Forsøg og Igentagelser, der ere anstille, vidne noksom om dette Middels Ufuldkommenhed.*

Grønne eller tørrede Skovmærker (*Asperula odorata*), indgivet med Mælk eller Brød, regnedes for et probat Mittel.¹² Men en ganske særlig Berømmelse i denne Henseende opnaede vore markers nu saa upaaagtede, men smukke lille Arve (*Anagallis arvensis*) med de højrode Stjerneblomster, der kun aabner sig i klart Vejr – derfor maaske bedre kendt under det originale folkelige Tilnavn "Grine-til-Middag".

Rødarven har siden Oldtiden været brugt mod snart sagt alle Menneskets Sygdomme.¹³ I det antike Ægypten var dens Saft blandet med Honning et Lægemedel for Husdyrs Øjenlidelser¹⁴ – en Anvendelse, som baade Grækeren Dioskurides og Romeren Plinius omtaler i deres Skrifter fra det 1. Aar e.Kr.¹⁵ og fra hvilken den automatisk er overgaaet til de gamle Urtebøger. I Persien bruges Anagallis stadig som Mittel mod Sygdomme i Hestenes Øjne,¹⁶ i Bayern syes et Bundt *Fellwurz* (= Anagallis) i et Klæde, der hænges for Synet af Køer og Heste med *Augenfell* (hvide Øjenpletter, Keratitis).¹⁷

Planten er saponinholdig og regnes af Almuen for giftig. Det knæsatte tyske Navn *Gauchheil* er ældgammelt; Forstavelsen er beslægtet med dansk 'Gæk Nar' og skulde altsaa betyde saadan noget som "Narre-Læger", d.v.s. en Henviisning til Anvendelsen mod Sindssygdomme.¹⁸ Dette falder ogsaa godt i Traad med, at de giftige og rødtblomstrende Urter blevet anset for dæmonfordrivende og dermed egnet som et specifikt Mittel mod Hundegalskab. I Tabernaemontanus' Urtebog (1588–91) hedder det i Udgaaven 1737:

Die Jäger pflügen / wan ihnen die Hund von andern wütenden Hunden gebissen werden / dieselbige Wunden in fließendem Wasser wol mit Sand auszuwaschen / und hernach diss Kraut in gebackenen Eyern einzugeben, ist auch dem Menschen dienlich / wann sie es / alsbald sie gebissen / einnehmen.

I en anden Urtebog, Matthioli's *New Kreuterbuch* 1563, fol. 203ff., er Rødarvens Anvendelse mod Hundegalskab Genstand for en længere Diskussion.

Kristian IV's Livlæge Simon Paulli skriver i sin *Flora Danica* 1648 og *Quadripartitum Botanicum* 1667, at Anagallis' Anvendelse mod Hundebid ogsaa kendes af *den gemeene Mand*.

Rød Arve (*Anagallis arvensis*). Kobberstikket i Theodor Holms Afhandling 1761)

1720 nævnes den af Johannes de Buchwald i *Specimen Medico-Practico-Botanicum*.

Den 22. Maj 1758 promoveredes Landfysikus Bruch i Strassbourg til Doktorgraden for en Dissertation om den røde Arves kemiske og medicinske Egenskaber, især mod Hundegalskab. Hans Opdagelser og Undersøgelser vakte stor Interesse i det rabieshærgede Mellemeuropa, og i 1761 udsendte den da 30-aarige danske Læge Theodor Holm en *Kort Afhandling om Anagallis eller Rødarve og dens Kraft og Brug mod Vandskræk*.

Skriftet var kun paa 30 Sider i Oktav, bilagt et smukt Kobberstik af Planten, men

var dog den første mere eksakte Undersøgelse paa Dansk, skønt Forfatteren gør flittigt Brug af Bruch's Materiale. Stoffet dertil har han vel indsamlet under sin Studierejse gennem Holland og Frankrig 1757–60; hvad der har bevæget ham til at skrive Bogen er imidlertid efter hans eget Udsagn *det Rygte om Vandskræk, som hist og her paa Landet har befængt en Deel Mennesker og levende har rørt nogle af vore fornemste Læger, der har faaet Tidende om denne farlige Sygdom*.

Efter omstændeligt at have opregnet Plantens mange tilskrevne Virkninger mod allehaande Sygdomme hos Mennesket, saadan som de omtales navnlig af Oldtidens Læger, skriver han:

De gamle, der mærkede denne Urtes Kraft til at modstaae Gift, og til at dæmpe de forunderlige krampagtige Bevægelser, som man seer i den faldende Syge [Epilepsi], der synes at være det samme som fordums Besættelse af Dievelen, ansaae den som en Urt af en besynderlig Hexe-Kraft, som kunne afvende Ulykke og Fare fra deres Huuse ... Hvor viit vi bør gaae i at troe anførte Egenskaber, som Skribenter tillegge denne Plante, er mit Forsæt ikke her at undersøge; man seer letteligen, at meget af den Dyd Planten tilskrives, er overdrevet ...

Selv tvivler han dog ikke paa *Anagallis'* rabiesfordrivende Evner, idet han fortsætter:

For omtrent tredieve Aar siden [altsaa ca. 1730] fandtes der en Mand i Byen Pirmanzens i Hertugdømmet Zweybrück,¹⁹ der ejede et Pulver, som kurerede Mennesker og Dyr for Vandskræk. Samme fik et stort Ry og mange kom dertil for at faa dette Pulver, men i lang Tid vidste ingen, hvoraf det bestod, indtil en Oberst fra Zweybrück tilfældigvis kom derhen og opdagede, at det berømte Middel mod Vandskræk ikke var

andet end pulveriseret Anagallis, og dette bekendtgjorde han siden for alle og enhver. *Saasnart Een er bidt, skal han strax toe Saaret i varmt Vand, eller om han har det, i Vand af Anagallis; er Saaret i Hast groet sammen bør det aabnes igien, for i samme at strøe af Urtens Pulver ...* Til Mennesker ordineres ½–1 Kvint eller 3–6 Knivspidser pulv. Anagallis i Vand evt. Thevand eller tynd Suppe; til Heste, Køer, Svin, Hunde, Geder og Faar: 1 Kvint – ½ Lod Anagallis-Pulver paa Brød eller med lidt Salt og Allun i lunkent Vand.

I Slutningen af sin Afhandling anfører Th. Holm nogle Attester, som *kunne vidne, at Urten har evner til at modstaae denne Svaghed, som jeg ønsker aldrig maae angribe mine Landsmænd!*; her skal blot nævnes en enkelt af dem:

I Waldmor i Zweybrück havde en rasende Fæe-Hund bidt en Tyr tilligemed den største Deel af Horn-Qvæget; da Hr. Bruchs Fader blev hentet, stod Tyren ikke meere til at rædde, siden den allerede var vandskye og rasende og kastede Rødderne op igien, og døde altsaa i stærkt Raserie tilligemed nogle af Kiørne. De andre, saavel Mennesker som Qvæg, der endnu ikke vare rasende, og indtog Urten, bleve alle saa got som revne Døden af Struben og bragte til forrige Helsen igien.

Disse og andre ypperlige Virkninger, som Rødarven yttrede i at forekomme de paa rasende Hunde-Bid følgende farlige Tilfælde, bevægede den Høysalige Hertug Gustav [Samuel Leopold, d. 1731] af Zweybrück til at lade udgaae en Befaling, i Kraft af hvilken Sognefogederne i Hertugdømmet Zweybrück bleve tilholdte i rette Tid at samle og tilberede en tilstrækkelig Mængde af Anagallis, for deraf at betiene sig i paa-kommende Tilfælde.

En tilsvarende Forordning om Indsamling og Tilberedning af Rødarver blev 28. Maj 1749

udstedt i Bispedømmet Bamberg i det nordlige Bayern.

Th. Holms lille Bidrag til Hundegalskabens Bekæmpelse blev gjort til Genstand for en ret negativ Recension i Nr. 37 af *Kjøbenhavnske Nye Tidender om lærde Sager* (10. September 1761). Den anonyme Anmelder mente ikke, at Holms kemiske Skildringer var rigtige – *Dog!*, tilføjer han i en ondsksfuld Parantes, *maaskee Forfatteren ey heller vil have sine Ord tagne i den strengeste Meening*. Videre lægges det Holm til Last, at han ikke nævner at Midlet *her i Dannemark har ... i det mindste over loode Aar været bekiendt, ey alene for Lægerne, som forstaae de lærde Sprog, men og for Danske Urtekiendere*. Til Slut glatter Anmelderen dog ud ved at tilføje:

Her see nu vore Læsere Indholdet af dette Skrift, hvorved denne ypperlige Plante, hvis Virkning mod Vandskræk de Kyndige vel tilforn have kiendt, og kortelig er beskrevet af Forfædrene, gøres yderligere bekiendt for hver Mand. Man er i vore Tanker Hr. H. saa meget meere forbunden som denne liden Afhandling, som den er udgiven paa en Tiid, da den synes høyst nødvendig, og omendskiønt Hr. H. ikke kan siges at have gjort noget nyt, saa viser dog Afhandlingen, saavelsom det tillagte smukke Kaabberstykke, at han har havt Lyst til at ville giøre noget almindeligt Godt.

Den angrebne for omgaaende i Blækkuset, og i et ”Anhang” til Nr. 40 svarer han i tildels meget bidske og sarkastiske Vendinger:

Min Herre! Een af de Pligter, som meest har staaet, og stedse vil staae mig for øyen, er Taknemmelighed imod enhver, som har gjort noget, der er faldet ud til min Fordeel. Jeg bør derfor ingenlunde glemme Dem, min Hr. Forfatter! som med Deres Critique imod min lille Afhandling har gjort mig

Rödmire eller rödarv (*Anagallis arvensis*), ur C.A.M. Lindmans *Nordens flora*, 1917.

en større Tieneste end De maaskee vel selv tænke ... naar en af Deres Liige med al sin Stræben og Umage i at udfinde noget, som er værdt at sætte ud paa et Skrift; dog ey kan komme videre end at hænge sig ved en og anden lidet eller intet betydelig Omstændighed, som ikke er en Hægte værd, om den var saa eller anderledes, da er det større Berømmelse for Autor, end om man gav ham de prægtigste Lovtaler.

At han ikke har anført danske Forfattere skyldes – siger han – at disse kun havde *en overleveret Kundskab, som grunder sig paa erfaringsløse Fornuftsslutninger og Overensstemmelser*. Og saa følger denne Snert til Anmelderen:

Men hvor har Deres Iver ført Dem hen? har jeg ikke anført originale Skribentere, som har skrevet mange Aarhundrede tilbage i Tiden ... Naar jeg anfører Hovedskribenterne, hvorfor skal jeg da lastes for at have forbiegaaet Udskrivere? Jeg gaaer til Kilden, men hvo, som heller vil øse af de smaae Jordbække, skal have Lov dertil for mig. – Mit Arbejde er endelig ikke nyt; saa meget desto bedre. Jeg troer, at det er til større Nytte at bekendtgjøre et Middel, som ved en forgaende Erfaring har fortient at blive meere bekendt, end at udgive et tvivlsomt splindernyt Hierne-Foster ...

Endelig anfører Holm et Tilfælde, hvor Dr. Fabricius paa Frederiks Hospital har helbredt en lille hundebidte Pige med Anagallis, og slutter:

Jeg er, Min Herre, Deres Tiener T. Holm. – P. S. Skulle min Replique imod Formodning sætte Dem endnu engang i Bevægelse imod mig, da viid, Min Herre! jeg svarer ikke mere; thi: jeg anseer det allerede for en Daarlighed at have uden Aarsag besvaret Deres Critique, og vil jeg i det Fald rette mig

efter det bekjendte Ordsprog: At den er den Klogeste, som tier.

Der fremkom dog ikke flere Indlæg i Sagen, og Th. Holm fik ogsaa snart meget andet at tænke paa. Aaret efter (1762) blev han Læge og Professor i Naturhistorie ved Sorø Akademi; 1765 tog eller fik han sin Afsked og fra nu af indledte han en diplomatisk Karrière, der hurtigt førte ham op ad Rangstien til Rigets højeste Embeder. Han udnævntes til Overkammer, Kabinetsekretær hos Dronningen, adledes 1781 med Navnet Holmskiold, blev efterhaanden Justits-, Etats-, Konferens- og sluttelig Gehejmeraad til sin Død i Revolutionsaaret 1793.²⁰

Men medens Rabies-Midlets Forkæmper saaledes steg og steg til denne Verdens højeste Glans og Berømmelse, gled hans lille røde Arveblomst mere og mere i Glemmebogen. Andre Forfattere kom med nye Midler, bl.a. Brugen af tørret Galnebær-Rod²¹ og pulveriseret Rod af Skeblad,²² men ingen af dem viste sig virkelig at svare til de store Forventninger og navnlig til de Lovprisninger, der blev dem til Del af de medicinske Forfattere. I Dag lever de røde Arveblomster en overset Tilværelse paa vore Marker. Forøvrigt har en Professor Bohn nu paavist, at Rødarven indeholder Stoffer med en vis Indvirkning paa det centrale Nervesystem, Hjernen og Rygmarven.²³

LITTERATURHENVISNINGER

- 1 Reichborn-Kjennerud, I., 1940, *Vår gamle trolldomsmedisin* III, Oslo, s. 15f.
- 2 Hovorka & Kronfeld, 1909, *Vergleichende Volksmedizin* II, Stuttgart, s. 422f.
- 3 Boers, Kr., 1939, *Dansk veterinær Folkemedicin*, Horsens, s. 317f.

- 4 Dansk Folkemindesamling, 128/1: 86 (Gandløse); Hovorka & Kronfeld [note 2], s. 425.
- 5 Boers [note 3], s. 318, sml. Hovorka & Kronfeld [note 2], s. 423, 431, 433.
- 6 Der kan henvises til: Tang Kristensen, E., 1922, *Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket*, Viborg, s. 48, 132, 309 m.fl., og Hovorka & Kronfeld [note 2], s. 422–444.
- 7 Tang Kristensen [note 6], s. 132.
- 8 Hovorka & Kronfeld [note 2], s. 424, 431.
- 9 Reichborn-Kjennerud [note 1], s. 152, sml. Olsen, Bernhard, 1886, i *Illustr. Tidende*, s. 548.
- 10 Reichborn-Kjennerud, I., 1921, i *Maal og minne*, s. 1ff.
- 11 Hovorka & Kronfeld [note 2], s. 423, 425, 431.
- 12 Boers [note 3], s. 318; von Luce mener i sin *Topographische Nachrichten von der Insel Oesel* (1823), at Midlet allerede da er glemt i Estland.
- 13 Se f.Eks. Marzell, Heinr., 1930/31, i *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* III, s. 316f., og sm. Forf., 1943, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, Leipzig, s. 253–260 (m. udenl. Navne; righoldig!); Böhme, Olga, 1942, *Heilende Pflanzen*, Berlin, s. 38f., og Stapelkamp, Chr., 1942/43, "Anagallis arvensis, guichelheil, in volkstaal, volksgeneeskunde, volksgelooft", i *Saxo-Frisia* IV, s. 5–15, 24–32, 41–44.
- 14 Woenig, Fr., 1886, *Die Pflanzen im alten Aegypten*, Leipzig, s. 377.
- 15 Dioscurides, Pedanius, 1958, *Pedanii Dioscuridis Anazarbei de materia medica* 2, Berolini, s. 178, 209; Plinius, ÅR, *Naturalis historiae* 26, ORT, s. 144f.
- 16 Jessen, K. & Lind, J., 1922/23, *Det danske Markkrudts Historie*, København, s. 163.
- 17 Marzell, H., 1925, *Bayerische Volksbotanik*, Nürnberg, s. 167 (med Citat fra Plinius); ogsaa i Frankrig: Rolland, E., 1912, *Flore populaire* 9, Paris, s. 60.
- 18 Se Marzell, *Wörterbuch* [note 13], s. 253f., 257 (m. Litt.henv.).
- 19 Nu Rheinland-Pfalz, hørte 1654–1718 til Sverige.
- 20 Christensen, Carl, 1924/26, *Den danske Botaniks Historie, Bibliografien*, København, s. 60, og *Dansk biografisk Leksikon*.
- 21 Münch, Johan Heinrich, 1784, *Udretning om Brugen af Belladonna i Vandkræk ...*, oversat af Rudolph Buchhave, København, 48, 80; Boers [note 3], s. 318 < Jacobi, 1816, *Underviisning for unge Fruentimmere* IV, København, s. 76. Naar denne meget giftige Vækst er blevet brugt, skyldes det sagtens det folkemedicinske Motto "simili a similibus curantur"; jnf. karakteriserende Folkenavne i Marzell, *Wörterbuch* [note 13], s. 519f.
- 22 Svinjin, Poul von, 1818, *Alisma plantago. Et virksomt Middel mod gale Hundes Bid*, overs. v. J. C. Satterup, København, 16, 80). Mod brugen af dette sikkert ganske harmløse "Middel" nedlagde Medicinalstyrelsen i St. Petersborg Forbud (Hovorka & Kronfeld [note 2], s. 427).
- 23 Hewe, Nils, 1939, *Välsignade växter. Skrock och fakta om hundra läkeörter*, Stockholm, s. 93.